

„FELSZERELÉSÜNK EGY TÖLGYFABOT VOLT”

**Máthé Áron: *Vörös karszalag. Ideiglenes
karhatalmi osztagok 1944–1945-ben***

■ Aki csak egy kicsit is érdeklődik a 20. század diktatúráinak természete és működése iránt, az bizonyosan ismeri a budapesti Terror Háza Múzeum állandó kiállításának *Átöltözés* nevet viselő témét. Talán ez az egyik legkifejezőbb jelképe annak, ahogy 1944–1945-ben a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra egymást követően, majdhogynem átmenet nélkül telepedett rá a magyar társadalomra. A német megszállást alig pár hónap után követte a szovjet bevonulás, és a Székelyföldtől a Kárpát-medence nyugati határszéléig a magyarság mindenütt megtapasztalhatta az ideológiailag egymástól eltérő, de elnyomó gyakorlatukban nagyon is hasonló rendszerek kegyetlenségét. A társadalom pedig – mit tehetett egyebet – alkalmazkodott. Ki ne hallott volna a muszkavezetőkről, kollaboránsokról, policokról, vörösörökről? Azokról a sokszor múltbeli viselt dolgaik miatt megszarolható vagy csak egyszerűen szadista hajlamoktól fűtött, vélt vagy valós ellenségeikkel szemben bosszúra készülő emberekről, akik az 1944. március 19-i német megszállás után a náciakat, az 1944–1945-ös frontátvonulás után pedig, gyors metamorfózist követően, a kommunistákat szolgálták ki? Részben belőlük, részben a rendszer összeomlása után visszamaradt karhatalmi alakulatok (rendőrség, csendőrség) tagjaiból, illetve az illegálitásból előlépő Kommunista Párt kisszámú tagjai közül, sőt olykor korábbi munkaszolgálatosokból vagy éppen a haláltáborokból hazatért zsidó túlélők közül verbuválódtak az ún. „karszalagosok”. Belőlük álltak össze azok a civil szerveződések, önkéntes paramilitáris

csoportok, amelyek – főleg a kisebb falvakban – az új hatalom berendezkedéséig és megszilárdulásáig, egy időre szó szerint élet-halál urai voltak.

A karszalagosok tevékenysége már a korszakban is a legtöbb vidéken közutálatnak örvendett, hiszen kegyetlenségük, a lakosságot terrorizáló viselkedésük (pl. Mezőberényben), az általuk elkövetett szörnyű gyilkosságok (pl. a Gyömrőn történtek) és fosztogatások híre messzire terjedt. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy volt több olyan eset, amikor a vidék lakóit jól ismerő és a helyi szovjet parancsnokságok bizalmát élvező vörös karszalagosok éppen embermentő munkát végeztek. Lehetőségük volt ugyanis arra, hogy rokonaikat, barátaikat vagy jó ismerőseiket megmentésük a málenkij robottól, vagyis a szovjet Gupvi táboraiba való elhurcolástól (pl. Balmazújváros). Máskor viszont éppen ők írták fel haragosaikat az elhurcolandók listájára.

Nagyon nehéz tehát tiszta, kellőképpen árnyalt képet alkotni a karszalagosokról. Máthé Áron legújabb könyvében erre tesz kísérletet. A szerző neve bizonyára nem ismeretlen a történelem iránt érdeklődő erdélyi magyar közönség előtt, hiszen korábban már több könyvében és tanulmányában dolgozta fel a magyarországi nyilas uralom és a kommunista rendszer visszáságait. Többek között előadást tartott 2014 őszén, Kolozsváron, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen, az észak-erdélyi magyar civilek szovjet fogságba hurcolásának 70. évfordulóján rendezett nagyszabású nemzetközi konferencián is. A budapesti történész és szociológus

2001-től egyike volt a Terror Háza Múzeum létrehozásában közreműködő szakértőknek, majd a múzeum kutatója, később kutatási osztályvezetője lett. A Nemzeti Emlékezet Bizottságának (NEB) tagjaként, majd elnökhelyetteseként fő kutatási területe az európai és magyarországi totalitárius diktatúrák története.

Jelen könyve is e téren kifejtett kutatásainak igen érdekes eredményeit vonultatja fel. A jó fogású, kemény borítós, tetszetős külsejű könyv Hegyi Péter jól sikerült terve alapján készült fedőlapján a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából származó, részben színessé tett, archív felvétel látható. A képen egy vörös karszalagot viselő és vállán puskát hordozó, civil ruhás férfi a háttérben zajló háborús romeltakarítást felügyeli. Nagyon találó választásnak bizonyult a fotó, hiszen egyrészt az új, ideiglenes karhatalom megtestesítőjét, másrészt a háború utáni újjáépítés megkezdését, azaz az 1944–1945-ös átmeneti évek két legfontosabb jellemzőjét mutatja be mintegy statikus életkép formájában, anélkül, hogy feltétlenül represszióra, gyilkosságokra, megtorlásra utalna, s így az olvasót kezdettől ítélkezésre serkentené. Kár, hogy a borítóképen kívül a könyv más archív felvételt nem tartalmaz. Igaz, nem is maradt ránk olyan nagyszámú fényképanyag az ideiglenes karhatalmi csoportokról, amelyből bővebben válogathatott volna a szerző.

A kiadást vállaló Jaffa Kiadó profiljába szervesen illeszkedő kötet a Modern Magyar Történelem sorozatban jelent meg, amely a 20. századi magyar történelmi sorsfordulókkal kapcsolatos legújabb kutatások eredményeit vonultatja fel, olyan ismert szerzőktől, mint Ablonczy Balázs, Székér Nóra, Hatos Pál, Mitrovits Miklós stb.

Máthé Áron e legújabb könyvében is igényes, körültekintő történeti munkásságról tesz tanúbizonyságot, hiszen a korábbiak mellett a legfrisebb szakirodalmat és az interneten fellelhető forrásokat is igénybe veszi. Primer forrásokat használ, mint pl. Rákosi Mátyás beszédei, és mélyfúrást végző helytörténeti

munkák eredményeit is beépíti következtetéseibe. A nagyszámú forrásanyag jelentős részét visszaemlékezések és interjúk teszik ki, amelyekből bőségesen idéz Máthé Áron. Ezek az egyéni sorsokat, nézőpontokat tükröző idézetek jól alátámasztják a szerző főbb gondolatait, érvelését, viszont a sok helyi jellegzetességet felvonultató, adatgazdag visszaemlékezések, interjúrészletek olykor kissé nehézkesé teszik a szöveget. Részben ennek is köszönhetően a könyv elgondolkodásra, a körülmények által meghatározott szerepváltozások árnyalt értékelésére, azaz továbbgondolásra készíti az olvasót, s mint ilyen, nem tekinthető könnyű olvasmánynak. De éppen ezért lebilincselő alkotás is egyben. Máthé Áron – saját bevallása szerint – könyvében arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja a politikai hatalom kommunisták általi kisajátítását, melynek alapjaként – joggal – a fegyveres erők feletti kontroll megszerzését tekinti. Ez ugyanis, mint kényszerítő erő, kulcsfontosságú volt a hatalom megragadásában és a társadalom fölötti ellenőrzés kiépítésében a kommunisták számára. A frontátvonulás után a rendőrség és a politikai rendőrség újjáépítéséhez és a párt érdekeinek szolgálatába állításához pedig az első lépés az ideiglenes karhatalmi csoportok, a karszalagos egységek megszervezése volt. Ez képezte az egész ország és társadalom gyökeres átalakításának alapját, a szerző által csak „népi demokratikus forradalomként” leírt kommunista hatalomátvétel első mozzanatát.

Máthé Áron kiterjedt forráskutatásairól árulkodik, hogy könyvében igen árnyalt képet alkot a karszalagosokról, a kollaboráció formái alapján megkülönböztetve közöttük muszkavezetőket, policokat, polgárőröket, vörösőröket, tolmácsokat és más, a szovjet érdekeket kiszolgáló, ideiglenes karhatalmi csoportokat. Megítélésem szerint a könyv egyik erőssége, hogy a kollaboráció különböző formái közötti átfedéseket, a sokszor nehezen elhatárolható szerepköröket számos konkrét példán keresztül érzékelteti. Célja ezzel nem egyes

csoportok vagy egyének tetteinek meglegetése, a szerecsenmosdatás, hanem a körülmények minél pontosabb felidézésével az objektív tényfeltárás. Külön fejezeteket szentel a közbeszédben csak „Partizán Zászlóaljként” emlegetett Debreceni Őrzászlóaljnak, melynek élén az 1956-os forradalom későbbi legendás alakja, Maléter Pál állt, de hasonlóképpen a Kommunista Párt magánhadsergének, a Rendező Gárdának (R-gárda) is vagy az 1946-os diósgyőri antiszemita indíttatású pogrom szervezésében is részt vevő, miskolci üzemi gárdának, a hirhedt MOKAN Komitének (Magyarországi Kommunista Antináci Komitéja). Az 1945 áprilisában létrejött Katonapolitikai Osztály (Katpol) részletes bemutatására viszont nem tér ki, pedig annak fontos szerepe volt a hadsereg fölötti ellenőrzés megszerzésében és a diktatúra kiépítésében.

A fent említett, nagyobb városokban működő, jelentősebb létszámú karszalagos szerveződések általában saját kezdeményezésre jöttek létre, míg a rurális vidékeken felállított, helyi karhatalmi, magukat rendfenntartóként meghatározó alakulatokat sokszor a szovjet katonai parancsnokság közvetlen utasítására alakították meg. Feladatuk a szovjet igények kielégítése, a fosztogatások megakadályozása és a közrend fenntartása volt. Ebben a sorrendben. Nem mellékesen pedig velük fogdosztatták össze az egyszerű járókelők közül azokat, akiket közmunkára vezényeltek, vagy a Szovjetunióba újjáépítési munkára, vagyis málenkij robotra hurcoltak el. Ez a jelenség, Máthé Áron helyes megállapítása szerint, elsősorban Magyarország keleti és északkeleti területein volt jellemző, de Észak-Erdély egyes vidékein is előfordult (pl. a Szatmár megyei Szaniszlón és Mezőpetriben). A karszalagosok nagyon fontos szerepet játszottak a civilek elhurcolásában, a listák összeállításától a gyűjtőhelyekre kíséresen keresztül az olykor sikeres egyéni mentesítésekig. A könyv maga is – a karszalagosok tevékenységének vizsgálatakor – elsősorban az elhurcolásokban vállalt szerepükre összpontosít.

A szerző éles különbséget tesz a nagyvárosokban alakult, ideológiailag felkészültebb, tudatosabb baloldali karszalagos alakulatok és a vidéken, spon-tán módon szervezett, „ösztönös szocialisztikus meggyőződésből” alakult ideiglenes karhatalmi csoportok között. Előbbiekre Szeged és Miskolc polgárőrségének példáját hozza fel, utóbbiakra az alföldi tanyavilág polgárőrségeit. Egy alfejezet erejéig a határon túli területeket is vizsgálja a szerző, ahol azonban kissé aránytalanul, a Kárpátalján és Felvidéken tevékenykedő karszalagos csoportokat mindössze egy-egy rövid bekezdésben említi, nagyobb figyelmet szentelve az erdélyi és a délvidéki karhatalmi alakulatok bemutatásának.

A könyv egyik különlegessége, ami miatt az erdélyi és különösképpen a kolozsvári olvasó részéről nagyobb érdeklődésre tarthat számot, az a tény, hogy egy egész fejezet taglalja a kolozsvári ideiglenes karhatalom kialakulását és jellegzetességeit. Hogy miért éppen Kolozsvárra esett a szerző választása, arról így vall: „Kolozsvár példája annyira magyar, és annyi párhuzammal rendelkezik a másik két idézett magyar nagyváros (Szeged és Miskolc) eseményeihez mérten, hogy nem kerülhetjük meg a tárgyalását.” (161–162.) A kolozsvári jellegzetességeket, az itteni hatalomváltás regionális sajátosságait alapvetően helyesen világítja meg a szerző. Eltekintve az olyan apróbb hibáktól, mint a frontátvonulás utáni első népszámlálás téves időpontja (nem 1945 novemberében, hanem 1944 decemberében írták össze először a helyben élő lakosságot Kolozsváron) vagy az alapvetően szociáldemokrata vonalon tevékenykedő Jordáky Lajos „kommunista mozgalmárként” való említése, a könyv e fejezete hiteles képet nyújt az ideiglenes kolozsvári karhatalmi alakulatokról. Máthé Áron kiemeli – tegyük hozzá, helyesen – gróf Bethlen Béla kormánybiztos jelentős hozzájárulását a Dermata és más kolozsvári üzemek munkásőrségének felfegyverzéséhez. Ugyanakkor jól érzékelteti gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke, Vita Sándor országgyűlési képviselő és a

dálnoki Veress Lajos, a magyar 2. hadsereg parancsnoka kulcsfontosságú szerepét abban, hogy Kolozsvárt 1944 októberében a magyar hadsereg harc nélkül feladta, és így az utcai harcok elmaradásával a várost nem érték jelentős károk. Mikó Imre hasonló irányban tett erőfeszítései azonban nem kerülnek említésre.

A kolozsvári események szerző általi összefoglalásához használt forrásanyag is kiegészítésre szorult, ugyanis gróf Bethlen Béla dokumentumértékű emlékiratainak nemrég kiadott teljes, cenzúrázatlan változata¹ helyett Máthé Áron még az 1989-ben megjelent, megkurtított memoárból² merített. Ugyanakkor az is elmondható, hogy kissé túlzott mértékben támaszkodott Balogh Edgár visszaemlékezéseire, amelyekben – a későbbi kutatások alapján bizonyítottan – elég sok a ferdtítés. Balogh Edgár emlékirataiban és későbbi interjúiban – egyebek mellett – a valóságosnál erőteljesebb kommunista befolyást érzékeltetett Kolozsváron 1944-ben, miközben lekicsinyelte gróf Teleki Béla és az Erdélyi Párt szerepét a hatalmváltás napjaiban. Máthé Áron e téren bizonyára abból indult ki, hogy Balogh Edgár az átmeneti időszakban kétségtelenül Kolozsvár politikai és gazdasági életének egyik kulcsfigurája volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ő későbbi megítélései mindenben helytállóak lettek volna. Érezhette ezt maga a szerző is, amikor Lakatos István visszaemlékezéseire alapozva felvetette, hogy Balogh Edgár vajon évtizedekkel később nem keverte-e össze Teleki Béla személyét a kormánybiztos Bethlen Béláéval. E részletkérdésektől függetlenül Máthé Áron alapvetően helyesen világítja meg a kolozsvári ideiglenes karhatalmi alakulatok működését, különbséget téve a Teleki által támogatott Városi Őrség és a Bethlen által felfegyverzett üzemi munkásőrségek között. Kifejti, hogy az utóbbiak sikeresebbek, önállóbbak voltak,

azonban azt már nem teszi hozzá, hogy mindez azért volt így, mert egyrészt a munkásőrségek a Kommunista Párt közvetlen támogatását bírták, másrészt pedig a Városi Őrség megalakítását korábban kezdeményező Teleki Bélát és Vita Sándort a szovjetek, román feljelentésre, már 1944. október közepén elhurcolták.

Mindezekről az árnyalati tényezőktől függetlenül a kötetben mondhatni külön egységet képező kolozsvári ideiglenes karhatalmi alakulatokat bemutató fejezet is jól megírt összefoglaló, amelynek valódi értékét éppen az adja, hogy a kötet többi részében bemutatott más városok és régiók karszalagos csoportjaival összevetve markánsan világít rá a kolozsvári jellegzetességekre, miközben érzékelteti a hatalmváltás általános körülményeinek hatását a szovjetekkel való kollaboráció különböző formáinak kialakulására az egész korabeli Magyarországon.

A karszalagosok, vagyis az ideiglenes karhatalmi osztagok ideje 1945. május 7-én, az új államrendőrség megszerzéséről kiadott rendelet megjelenésével véget ért. A hatalmváltás anarchikus hónapjai ekkortól átadták helyüket a Kommunista Párt fokozatos felemelkedése által fémjelzett időszaknak, amely utólag az átmeneti korszak sok szörnyű büntetést hallgatta el, és számos tettet mentett fel. Az új rezsim mind Magyarországon, mind Romániában fel- és kihasználta a korábbi karszalagosokat, és igyekezett később romantikus színezetet adni a frontátvonulást közvetlenül követő, a Kommunista Párt tekintetében valóban hőskornak is nevezhető periódusnak. Máthé Áron e nem kis történelmi munkát igénylő kötetével ezt az utólag kialakult képet szeretné a valósághoz közelebb hozni, ami dicséretre méltó, fontos hozzájárulás közelmúltunk újraértelmezésének nagy feladatához.

Murádin János Kristóf

■ JEGYZETEK

1. Gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim. A cenzúrázatlan és teljes változat.* Athenaeum Kiadó, Bp., 2019.
2. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1989.